

KRITIKA

KOVÁCS ANNA-MATUS LÁSZLÓ (SZERK.)

Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói

**A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve
Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru
Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru**
Budapest, Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség, 2012. 236 p.

A Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve címet viselő kétnyelvű kiadvány 2012-ben jelent meg a pesti szlovák evangélikus gyülekezet alapításának 150. évfordulója alkalmából. Egy forrásgyűjteményről van szó, amely a pesti szlovák evangélikus egyház történelméről szóló dokumentumokat tartalmaz, annak megalapításától napjainkig. Szerkesztői Kovács Anna és Matus László, a szlovák evangélikus pesti egyház, illetve a történelmi Magyarország fennállása alatti budapesti szlovák társadalom történetének képzett szakértői, akik a szóban forgó munkával korábbi kutatásaikhoz kapcsolódnak. Rendkívül értékes tény, hogy a könyv két nyelven, szlovákul és magyarul jelent meg, amely lehetővé teszi, hogy a forrásokhoz az a szakmai és a laikus közönség is hozzáférjen, amely nem bírja mindkét nyelvet. A források számos magyarországi és szlovákiai levéltárból származnak. Az eredeti dokumentumok a budapesti *Evangélikus Országos Levéltárból*, a szintén budapesti *Szlovák Evangélikus Egyházi Gyülekezet Levéltárából* és a turócszentmártoni *Literárny archív Slovenskej národnej knižnice* (Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi Levéltára), korábban *Archív literatúry a umenia* (Irodalmi és Művészeti Levéltár) gyűjteményeiben található.

A jelenlegi történeti irodalomban régóta szükség lenne olyan munkákra, amelyek megvilágítanák az evangélikus egyház jelenségét történelmünkben. Ez különösen érvényes a 18. század vége és az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése közti időszakra, mivel ezen egyház képviselői fontos szerepet játszottak a magyar állam szellemi, kulturális és politikai életében. A szóban forgó forráskiadvány épp e problematika egyik témaköréről szól. A kiadvány tehát képet ad egy evangélikus egyházi gyülekezet igazgatásáról és belső életéről, az alapításától napjainkig. Éppen az egyházi gyülekezetek környékéről indult a szlovák és

a magyar politikai és kulturális élet számos jellegzetes személyisége, ezért tartjuk hasznosnak, ha egyes résztémák kutatásával vagy forrásgyűjtemények publikálásával kiegészül a magyarországi, magyar vagy szlovák történelemben az evangélikus egyházzal alkotott kép mozaikja. A további téma, amelyre a publikáció irányul, a szlovákok történelme és tevékenysége az 1918 előtti, illetve utáni magyar állam metropolisában.

A munka az előszóból, négy fejezetből és képmellékletből áll. A kiadvány nem oszlik két különálló, magyar és szlovák részre, ahogy előzetesen elvárnánk, hanem rögtön az (általában magyar nyelvű) szöveg vagy dokumentum mögött következik szlovák fordítása, miközben az eredetitől grafikailag is, dőlt betűvel különböztetik meg. Bizonyos forrásokat először szlovákul közölnek, és csak aztán magyarul, a szerzők pedig az előszóban arra hívják fel a figyelmet, hogy a dokumentum nyelvi változatainak sorrendbe állítása attól függött, hogy milyen nyelven íródott eredetileg az irat. Mivel a pesti szlovák evangélikus gyülekezet történetének a feltárása mostanáig sem zárult le, a szerzők számos kritérium szerint válogatták a forrásokat. Az iratokat kronologikus rendben közölték, a legrégebbi dokumentum 1820-ból, a legújabb forrás – a jelenlegi budapesti szlovák lelkészasszony, Gulácsyné Fabulya Hilda saját működését bemutató írása 2012-ből való. Az első fejezet anyagát a lelkészeknek a gyülekezet napjainkig tartó történetét összegző írásai alkotják. Az 1974 utáni időszakot három budapesti szlovák lelkész, Cselovszky Ferenc, Szpisák Attila és Gulácsyné Fabulya Hilda szövegei ismertetik. A második, harmadik és negyedik fejezetek a gyülekezet történetéhez kapcsolódó, kronológiailag rendezett dokumentumokat tartalmaznak, kezdve a pesti evangélikus gyülekezet szlovák tagjainak legrégebbi dokumentumaival.

A forrásokat a szerzők aszerint válogatták, hogy a pesti szlovák evangélikusok életének valamennyi területét megragadják és teljes képet alkossanak róla minden aspektusból. Válogatásuk fő követelménye volt, hogy még nem publikált dokumentumokat adjanak közre. Ezért a források közül hiányoznak fontos, ám már kiadott szövegek például Ján Kollár működésének idejéből, a pátensharcok korából, mint ahogy számos pap éves beszámolója is. Ahogy már említettük, a forrásokat két nyelvi változatban közölték, bár találunk itt néhány német nyelvű szöveget is, amivel a szerzők arra akarták felhívni a figyelmet, hogy a gyülekezetben az alapítástól kezdve az írásbeli levelezést a szlovák és a magyar mellett németül is folytatták. A szlovákon kívül a bibliai cseh nyelven is előkerültek szövegek, hiszen ezt egyházi hivatalos nyelvként használták a szlovák evangélikusok.

A forrásgyűjteményből hiányzik a jegyzetapparátus, amely helyett minden fejezet bevezetőjében a gyülekezet legfontosabb, a forrásokban is említett eseményéről tájékozódhatunk. A szerzők ezt azzal indokolták, hogy a kiadvány első sorban népszerűsítő jellegű, ezért nem terhelték a szöveget jegyzetekkel, és ezért

választották ezt a laikus olvasó számára is befogadható formát. A kiadvány szerkesztői az egyes fejezetek előszavaiban ki is egészítik, pontosítják vagy kijavítják a közölt források hibás adatait a legújabb kutatások alapján.

Az első fejezet a pesti szlovák evangélikus gyülekezet történetének jelentős eseményeit tárja fel Martin Morháč (1864–1941) és Eugen Szilády (1909–1965) lelkészek munkáin keresztül. Ezek az első olyan szövegek, amelyek a gyülekezet történetét egészében mutatják be, mivel a szerkesztők eddigi tudomása szerint nem maradtak fenn szintetizáló munkák a korábbi lelkészek, Ján Kollár, Jozef Podhradský vagy Daniel Bachát tollából. Mindkét munkát befolyásolta létrejöttük korának az atmoszférája. Morháč *Krátke dejiny ev. a. v. cirkve slovenskej v Budapešti* (A budapesti szlovák evangélikus egyház rövid története) című írását az első világháború végén, 1918-ban fejezte be, ami ezért a gyülekezet 19–20. század fordulóján történt rövid felvirágzását követő fokozatos hanyatlásának a dezillúzióját tükrözi vissza. Szilády a rövid gyülekezettörténetében az 1950-es évek elejének hasonlóan kellemetlen és drámai időszakáról írt, ennek ellenére műve a gyülekezet múltját és jelenét optimistán, pozitívan értékeli, mivel épp az ő lelkészi éveiben újjátették fel és nyitották meg újra a templomot. A dokumentumok szerkesztői hangsúlyozzák, hogy mindkét szöveg nélkülözi a gyülekezet századforduló korabeli élénk egyesületi és társadalmi életének a leírását, és mindenekelőtt a gyülekezet gazdasági, pénzügyi és anyagi oldalát világították meg. A két szöveg szerzői a gyülekezet történelmét főleg a pénzügyi, vagyoni keretek közt és az éves beszámolók alapján értelmezték, ami érthető is, mivel a központi lelkészi aktivitás a pasztorális tevékenység mellett arra irányult, hogy biztosítsák a gyülekezet anyagi előfeltételeit és ezzel elkerüljék esetleges csődjét.

A gyülekezet történetéről közölt források a gyülekezet megalapítását a Magyarországon a protestánsok számára pozitív, az 1781-es toleranciarendelet utáni egyházpolitikai fejlődésnek az eredményének tekintik. Történetét a lelkészek, Ján Kollár, Jozef Podhradský és Daniel Bachát működésén, a szlovák hívőknek a magyaroktól és a németektől történő 1854-es különválásán, a Kerepesi úti templom, az iskolák és más egyházi épületek építésén keresztül mutatják be. 1906-ig, Martin Morháč pappá választásáig közlik a gyülekezet legjelentősebb eseményeit. Szilády szövege kapcsolódik Morháč munkájához, a gyülekezet régebbi történetét tőle veszi át, fontos információkkal és az 1919 utáni, Szilády jelenéig tartó eseményekkel egészítve ki azt.

A második, *Graduálének – Úton az önállóság felé (1787–1854)* című fejezet a szlovák gyülekezet történetének első időszakát ragadja meg a pestbudai evangélikus egyház 1787-es alapításától a szlovákok 1854-es kilépéséig. A gyülekezet szlovák tagjaihoz köthető legrégebb források 1820-ra datálhatók, amikor a helyettes lelkész posztját Ján Kollár kapta meg, és kezdeményezésének köszönhetően önálló

szlovák istentiszteleteket végeztek – a szlovák gyülekezet önállósodására irányuló törekvését Jozef Podhradsky tetőzte be 1854-ben. Kollár pesti évei képezik „a szlovák gyülekezet legjobban dokumentált időszakát”. Ebben az időszakban keletkezett számos írott anyag, jegyzék és a gyülekezet tagjainak egyházi és világi intézményekkel folytatott levelezése. A közölt dokumentumok tükrözik a Ján Kollár által vezetett szlovák evangélikusok törekvéseit liturgikus, iskolai és önkormányzati igényeik megvalósítására. A források a gyülekezet tagjainak az életét más aspektusból is megközelítik. Információkat tudhatunk meg a gyülekezet iskolai, anyagi, társadalmi viszonyairól és nem utolsósorban értékes adatokat a pest-budai papként működő Ján Kollár életéről. Itt találhatjuk a Pest-Budai gyülekezet szlovák tagjainak beadványát 1820-ból, a szlovák iskola alapítására való felhívást (1821), Kollárnak a *Hesperus* folyóirat szerkesztőjének szánt levél tervezetét (1825), Barczay alispán döntését a pestbudai evangélikus gyülekezet ügyében (1825), a vármegyei bizottságnak a pest-budai evangélikus gyülekezet vitájáról szóló jelentését (1829), a Ján Kollár 1824 november és 1825 májusa közötti szállás és étkezési költségeiről szóló jegyzéket, Ján Kollár ismeretlen címzetthez írott levelét a szlovák gyülekezet szervezésének nehézségeiről (1826), egy általa aláírt, az új szlovák templom építéséről szóló kötelezvényt (1838), a vasárnapi iskola jegyzőkönyvéből származó részleteket (1847) és Ján Kollár levelét, amelyben lemond lelkési hivataláról 1849-ben.

A következő, harmadik, *Communio – A templom és a Luther-udvar közössége (1855–1918)* című fejezet a szlovák gyülekezet legvirágzóbb korszakából származó dokumentumokat közöl, amelyek közül az utolsók bukásának kezdeteit is jelzik. 1855-ben önálló, független szlovák egyházközség alakult, amelynek számos próbatétellel kellett dacolnia. Ezek közt első a magyar evangélikus egyházon belüli, ún. pátensharc időszaka volt, amely minden magyarországi evangélikus gyülekezetet, úgy a pestbudai szlovák gyülekezet életébe is beavatkozott. Az egyházpolitikai küzdelmeken túl a források az iskola és a Luther-udvar kiépítésének történetébe, illetve a gyülekezet anyagi és gazdasági helyzetébe is bepillantást nyújtanak. A dokumentumok egy része új információkat nyújt a gyülekezet későbbi papjának, Daniel Bachátnak az életéből és működéséből. Az 1910-es egyházlátogatási jegyzőkönyv komplex képet ad a szlovák gyülekezetről. A gyülekezet egyházi életének mozaikjait az iskolai viszonyokról és az egyesületi és társadalmi életéről szóló információk egészítik ki. A szerkesztők a számos forrás között közlik Ján Pravoľub Bellának a pátensharcról szóló visszaemlékezéseit (1916), a szlovák gyülekezet *Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz* küldött kérvényét (1868), Daniel Bachát meghívólevelét (1873) a szlovák gyülekezetnek a Kerepesi úti telek beépítése tárgyában a *Belügyminisztériumhoz* küldött fellebbezését (1872), Podmaniczky Frigyes alelnök ugyane témában adott szakvéleményét (1873, 1875), a szlovák

gyülekezettel szembeni követeléseket (1877), a szlovák gyülekezet és Deutsch Károly vállalkozó közti, a gyülekezet telkére építendő épületről szóló szerződést (1877), az építési bizottsági ülés jegyzőkönyvének kivonatait (1867), a Kerepesi úti építményekről szóló jelentést (1884), a tanfelügyelő szlovák iskoláról szóló jelentését (1874), az egyházmegyei elnökség látogatásáról szóló jegyzőkönyvet (1910), a szlovák gyülekezet jótékonyági nőegyletének alapszabályait (1905) és végül kivonatokat a szlovák gyülekezet káplánjának, Fedor Ruppeldtnek az 1909 és 1911 közötti tevékenységéről szóló naplójából.

Az utolsó fejezet *Postludium – vissza a kezdetekhez (1919–1974)* címmel az első Csehszlovák Köztársaság alapítása utáni időszakról szól, amikor az új politikai szituáció következtében a gyülekezet számos tagja az új államba távozott. A gyülekezet fontosabb személyiségei, köztük Martin Morhác lelkész és családja új társadalmi viszonyok közé kerültek. Megszűnt az énekkar, a segélypénztár és az iskolaépületben is megszűnt az oktatás, a lelkészt pedig családjával együtt letartóztatták és internálótáborba zárták, végül hűtlenséggel és hazaárulással vádolva őt meg. Ezt az időszakot a bérházak használatával összefüggő konfliktusok jellemezték. Eugen Szilády lelkészi működésének éveit (1942–1965) a gyülekezeti vagyont államosították, és eladták a templomot, amely a megszűnés szélére vitte a gyülekezetet. A fejezetben olvashatjuk többek közt a Zalaegerszegre internált Martin Morhác a gyülekezeti gondnoknak szóló levelét (1920), a gyülekezet Horthy Miklós kormányzóhoz küldött, Martin Morhácnak a vádemelés alóli felmentését szorgalmazó levelét (1920), Broschko Gustáv Adolf esperes levelének mellékletét a gyülekezeti ingatlanok ügyében (1927), a gyülekezet javaslatát a magyar igazságügyminiszterhez egy beruházási hozzájárulás ügyében (1942), a gyülekezet által felvett kölcsönről szóló megállapodást (1942), a gyülekezet beadványát ingatlanjaik államosítása tárgyában (1954), az egyházlátogatási jegyzőkönyvet (1964), a templom eladásáról szóló szerződést (1965), egy közgyűlési jegyzőkönyvet (1966) és információkat a szlovák gyülekezetről és a magyarországi szlovák evangélikusokról (1970).

A forrásközlés a történész munkájához tartozik, s egy olyan munka, amely sosem érhet véget. Kovács Anna és Matus László kétségtelenül rendkívül értékes munkát rendeztek sajtó alá, amely mind a laikus, mind a szakmai közönség érdeklődését felkeltheti a budapesti szlovák evangélikus gyülekezet iránt, alakulásától napjainkig. A közölt dokumentumok szélesítik ismereteinket az elmúlt csaknem két évszázadról, és teret nyitnak az interpretációnak és az újabb történeti kutatásoknak a forrásanyaggal foglalkozó történészek számára.

Miriam Viršinská

Fordította: Demmel József